विश्वेगाश्च सप्त सुधांतोर्द्धात्वन्तराग्नितः ॥
विषदंशो ललाटं यात्यतो नेत्रं ततो मुखम् ।
आस्याचरणाभौ द्वौ धातून् प्राप्नोति हि क्रमात् ॥"

इत्याग्नेये २९४ अध्याये लक्षणानि ॥*॥

अग्निरुवाच ।

"मन्त्रौषधानौषधैर्दृष्टचिकित्सां प्रवदामि ते ।
ॐ नमो भगवते नीलकण्ठायेति ॥
जपनादिषहानिः स्यादौषधं जीवरक्षणम् ।
साध्यं सक्तद्रसं पेयं द्विविधं विषमुच्यते ॥
जङ्गमं सर्पमूषादि शृङ्गादि स्थावरं विषम् ।
शान्तस्वरान्वितो ब्रह्मा लोहितं तारकः शिवः॥
विषते नाम मन्त्रोऽयं तार्क्ष्यः शब्दमयः स्मृतः ।
ज्वल महामते हृदयाय । गरुड़विलासशिरसे । गरुड़शिखायै । गरुड़विषभञ्जन ३ प्रमेदन ३ विचासय ३ विमर्दय ३ कवचाय । अप्रतिहतशासनं वँ हूँ फट् अस्त्राय । उग्ररूपधारक सर्वभयङ्कर भीषय ३ सर्वं दह ३ भस्मीकुरु कुरु स्वाहा नेत्राय ।
सप्तवर्णान्तयुग्माष्टदिग्दलस्वरकेशरात् ।
वर्णरत्नं वह्निस्थाभूत् कर्णिकं माढकाम्बुजम् ।
कृत्वा हृदिस्थं तन्मन्त्री वामहस्ततले स्मरेत् ॥
अङ्गुष्ठादौ न्यसेद्वर्णान् विषभेदोदिताः कलाः ।
पात्रं वज्रचतुष्कोणं पार्थिवं शुक्रदेवतम् ।
वृत्तार्द्धमाप्यं पद्मार्द्धं शुक्लं वरुणदेवतम् ।
त्र्यस्रं खस्तिकयुक्तञ्च भैषजं वह्निदेवतम् ॥
वृत्तबिन्दुवृतं वायुदेवतं कृष्णमानिलम् ।
अङ्गुष्ठाद्यङ्गुलीमध्ये पर्व्वास्त्रिषु खवेश्मसु ॥
सवर्णनागवाहनवेष्टितेषु न्यसेत् क्रमात् ।
विषते चतुरो वर्णान् खमण्डलसमत्विषः ।
अरूपे वरतन्मात्रे आकाशे शिवदेवते ॥
कनिष्ठामध्यपर्व्वान्ते न्यसेत्तस्याद्यमक्षरम् ।
नागानामादिवर्णांश्च खमण्डलगताञ्न्यसेत् ॥
भूतादिवर्णान् विन्यस्य अङ्गुष्ठाद्यन्तपर्व्वसु ।
तन्मात्रादिगुणाद्यर्णानङ्गुलीषु न्यसेद्बुधः ॥
स्वर्णेनादेव तार्क्ष्येण हस्ते हन्याद्विषद्वयम् ।
मण्डलादिषु तान् वर्णान् विषते करयोजितान् ॥
श्रेष्ठाद्यङ्गुलिभिर्देहनाभिस्थानेषु पर्व्वसु ।
सजोन्नतः सवर्णाभमानामे स्तुहिनप्रभम् ॥
कुङ्कुमारुणमाकण्ठादाकेशान्तात् सितेतरम् ।
ब्रह्माण्डव्यापिनं तार्क्ष्यं चन्द्राख्यं नागभूषणम् ॥
नीलाब्जनाभसमात्मानं महापद्मं स्मरेद्बुधः ।
एवं तार्क्ष्यात्मनो वाक्यान्मन्त्रः स्याद्मन्त्रिणो विधिः॥
खस्ति तार्क्ष्यकरस्थान्तःस्थिताङ्गुष्ठविषापहा ।
तार्क्ष्यहस्तं समुद्धृत्य ततपद्माङ्गुलिचालनात् ॥
कुर्य्यादिषस्य स्तम्भादीस्तदुक्तमदवीषया ।
आकाशादेशभूबीजः पद्माङ्गाधिपतिर्मनुः ॥
संस्तम्भयेति वीषातो भाषया स्तम्भयेद्विषम् ।
यत्यस्तभूषया बीजो मन्त्रोऽयं साधुसाधितः ॥
संज्ञवः भावयशस्वः शब्दादृयः संहरेद्विषम् ।
दष्टसृत्यापयेद्देहं खजप्ताम्भोऽभिषेकतः ॥
खजप्तशुद्धमेध्यादिनिखनश्चवर्णेन वा ।
संदद्याद्वेव संयुक्तो भूतेजोवत्ययात् स्थितः ॥
भूवायुवत्ययान्मन्त्री विषं संक्रामयत्यसौ ।
अन्तस्थो निजवेश्मस्थो बीजाग्नीन्दुजलाम्बुभिः ॥
एतत् कर्म्म नयेन्मन्त्री गरुड़ाकृतिविग्रहः ।
तार्क्ष्यवारणगेहस्थस्तर्जनान्नाशयेद्विषम् ॥
जानुदण्डोन्दुसुदितं स्वधाश्रीवीजलाञ्छितम् ।
स्नानपानात् सर्व्वविषजरारोगापहृत्युजित् ॥
पक्षि पक्षि महापक्षि महापक्षि विषि स्वाहा ।
पक्षि पक्षि महापक्षि महापक्षि चीची स्वाहा॥
द्वावेतौ पक्षिराड्मन्त्रौ विषघ्नावभिमन्त्रणात् ।
पक्षिराजाय विद्महे पक्षिदेवाय धीमहि तन्नो गरुड़ः प्रचोदयात् ॥
वह्निस्थौ पार्श्वतःपूर्व्वौ दन्तश्रीकौ च दन्तिनौ ।
सकलो लाङ्गली चेति नीलकण्ठाद्यमीरितः ॥
वज्रःकण्ठशिखास्त्रैतं न्यसेत् स्तम्भे सुसंस्कृतौ ।
हर हर हृदयाय नमः कपर्द्दिने च शिरसे नीलकण्ठाय वै शिखाम् ॥
कालकूटविषभक्षणाय स्वाहायर्व्वं वर्म्म च ।
कण्ठिनेत्रं कृत्तिवासं नेत्रैः प्रत्येकशस्त्रिभिः ।
पूर्व्वादीराननैर्युक्तं श्वेतपीतारुणाश्रितैः ॥
अभयं वरदञ्चापं वासुकिञ्च दधन्नजः ।
यज्ञोपवीतपार्श्वन्तु गौरी रुद्रोऽस्य देवता ॥
पादजानुगुह्यनाभिहृत्कण्ठाननमूर्द्धसु ।
मन्त्रार्णान्न्यस्य करयोरङ्गुष्ठाद्यङ्गुलीषु च ॥
तर्ज्जन्यादितदन्तासु सर्व्वमङ्गुष्ठयोर्न्यसेत् ।
ध्यात्वैवं संहरेत् क्षिप्रं वह्नया मूलमुद्रया ॥
कनिष्ठा ज्येष्ठया बद्धा तिस्रोऽन्याः प्रहृतिर्जवः ।
विषनाशो वामहस्तमन्यस्मिन् दक्षिणं करम् ॥
नमो भगवते नीलकण्ठाय चिः । अमलकण्ठाय चिः सर्व्वज्ञकण्ठाय चिः क्षिप ओम् स्वाहा ॥
नमो नीलकण्ठाय नैकसर्व्वविषापहाय । नमस्ते रुद्रमन्यव इति सम्मार्ज्जनाद्विषं विनश्यति ॥
न सन्देहः कर्णजाप्या उपनेत्रा विधानतः ।
यजेद्रुद्रविधानेन नीलग्रीवं महेश्वरम् ।
विषव्याधिविनाशः स्यात् कृत्वा रुद्र विधानतः॥"

इत्याग्नेये महापुराणे दष्टचिकित्सा नाम २९५ अध्यायः ॥ * ॥ * ॥ याचाकाले तस्य शुभाशुभसूचकत्वं यथा,—

"गोनासदर्व्वीकरराजिलाद्या
जात्यैव सर्व्वे भयदा भुजङ्गाः ।
विलोक्य सर्पं यदि निर्व्विकल्पा
निवृत्तविप्रस्य शुभं विचिन्त्यम् ॥
पाषाणसंस्तम्भितकण्टकेषु
दत्त्वा पदं यान्ति विनष्टविघ्नाः ।
सर्पेच्छया पद्मनखाभिधेयः
प्रयाणकाले स तु वामभागे ।
दृष्टः शुभैः सिद्धिकृदुन्नताग्र-
स्तिष्ठेत् पथार्द्धं यदि राज्यलाभः ॥"

इति सर्पः । इति वसन्तराजशाकुने १५ वर्गः ॥

सर्पकङ्कालिका, स्त्री, (सर्पकङ्काली एव । स्वार्थे कन् ।) वृक्षविशेषः । तत्पर्य्यायः । तीक्ष्णा २ विषदंष्ट्रा ३ विषापहा ४ । इति रत्नमाला ॥ सहा ५ सर्पकङ्काली ६ विषनाशिनी ७ । इति शब्दचन्द्रिका ॥

सर्पकङ्काली, स्त्री, (सर्पस्य कङ्कालमिवाङ्गं यस्याः । ङीष् ।) सर्पकङ्कालिका । इति शब्दचन्द्रिका ॥

सर्पगन्धा, स्त्री, (सर्पं गन्धयते हिनस्तीति । गन्ध हिंसने + अण् । टाप् ।) वृक्षविशेषः । यथा,

"छत्राकी सर्पगन्धा च रसना च पलङ्कषा ॥"

इति जटाधरः ॥

सर्पघातिनी, स्त्री, (सर्पं हन्तीति । हन + णिनिः । ङीष् ।) सर्पकङ्कालीभेदः । यथा,—

"सर्पसहा सर्पनामा सर्पाङ्गी सर्पघातिनी ॥"

इति रत्नमाला ॥

सर्पतृणः, पुं, (सर्पस्तृणमिव क्ष्वेड्यो यस्य ।) नकुलः । इति हेमचन्द्रः ॥

सर्पदंष्ट्रः, पुं, (सर्पस्य दंष्ट्रेव पुष्पमस्य ।) दन्तीवृक्षः । इति शब्दचन्द्रिका ॥

सर्पदंष्ट्रा, स्त्री, (सर्पस्य दंष्ट्रेव ।) दन्तिकाली । इति रत्नमाला ॥

सर्पदंष्ट्रिका, स्त्री, (सर्पदंष्ट्रा + स्वार्थे कन् । टापि अत इत्वम् ।) अजशृङ्गी । इति राजनिर्घण्टः ॥

सर्पदण्डा, स्त्री, (सर्पं दण्डयतीति । दण्ड + अण् । टाप् ।) सैंहली । इति राजनिर्घण्टः ॥

सर्पदण्डी, स्त्री, (सर्पं दण्डयतीति । दण्ड + अण् । ङीष् ।) गोरक्षी । इति राजनिर्घण्टः ॥

सर्पदन्ती, स्त्री, (सर्पस्य दन्त इव पुष्पमस्याः । गौरादित्वात् ङीष् ।) नागदन्ती । इति राजनिर्घण्टः ॥

सर्पदमनी, स्त्री, (सर्पस्य दमनमस्याः । ङीष् ।) वन्ध्याकर्कोटकी । इति राजनिर्घण्टः ॥

सर्पनामा, स्त्री, (सर्पस्य नाम नाम यस्याः ।) सर्पकङ्कालीभेदः । इति रत्नमाला ॥

सर्पपुष्पी, स्त्री, (सर्पस्य दन्त इव पुष्पमस्याः । ङीष् ।) नागदन्ती । इति राजनिर्घण्टः ॥

सर्पफणजः, पुं, (सर्पस्य फणात् जायते इति । जन + डः ।) सर्पफणजातमणिः । इति शब्दरत्नावली ॥

सर्पभुक्, [ज्] पुं, (सर्पं भुङ्क्ते इति । भुज + क्विप् ।) मयूरः । इति हेमचन्द्रः ॥ सर्पभक्षके, त्रि ॥

सर्पमाला, स्त्री, (सर्पस्य मालेव ।) सर्पकङ्कालीभेदः । इति काचित् रत्नमाला ॥ सर्पनामा इति साधुपाठः ॥

सर्पराजः, पुं, (सर्पाणां राजा । समासे टच् ।) वासुकिः । इत्यमरः । १ । ८ । ४ ॥ (सर्पश्रेष्ठे, त्रि । यथा, हरिवंशे ६८ । १५ ।

"एष मोहं गतः कृष्णो मग्नो वै कालिये ह्रदे ।
भक्ष्यते सर्पराजेन तदागच्छत मारिषम् ॥")

सर्पलता, स्त्री, (सर्प इव लता ।) नागबला । इति राजनिर्घण्टः ॥

सर्पसत्रं, क्ली, (सर्पनाशकं सत्रम् ।) सर्पनाशकयज्ञविशेषः । यथा, श्रीभागवते ।१२।६।१६-२८।

"जनमेजयः स्वपितरं श्रुत्वा तक्षकभक्षितम् ।
यथा जुहाव संक्रुद्धः सर्पान् सत्रे सह द्विजैः ॥